

Franz Kafka en de grenzeloze generatie

Jozef K. en Gregor Samsa als jongeren met keuzestress over de toekomst in het algemeen en de liefde in het bijzonder

Max Koedood

*Het Proces*¹ en *De Gedaanteverwisseling*², wellicht de twee bekendste werken van Franz Kafka, zijn tot op heden op talloze wijzen gelezen en geïnterpreteerd. De vraag is niet welke van deze lezingen juist is. Niemand weet wat Kafka bedoelde met zijn romans. Een betere vraag is daarom: hoe *wil* de lezer zijn werk lezen?

In dit essay begrijpen we Jozef K., de volwassen hoofdpersoon uit Kafka's twintigste-eeuwse roman *Het Proces*, als een jongere³ in de eenentwintigste eeuw die zijn eigen weg naar een succesvolle en gelukkige toekomst probeert te vinden, zoals hedendaagse jongeren⁴ dat nu eenmaal doen⁵. Wanneer we het strafrechtelijke proces waarin K. terecht komt interpreteren als een gedachteproces dat hij zelf in gang zet, zien we dat *Het Proces* op geniale wijze inzicht biedt in de keuzestress van jongeren, met name keuzestress in de liefde. De labyrintische zoektocht naar succes en geluk eindigt als gevolg van dergelijke keuzestress meer dan eens in mineur. *De Gedaanteverwisseling* wordt gelezen als dit noodlottige gevolg van het gedachteproces van K., het vonnis dat diezelfde jongere treft: een burn-out. In de keuzes in de liefde betreft dit vonnis de dood van de liefde als kunde.

De grenzeloze generatie

'De een noemt het een quarterlifecrisis, de ander een dertigersdilemma, een derde vindt het niet meer dan een luxeprobleem. Maar aanstellerij of niet, veel mensen ervaren keuzestress tegenwoordig als een reëel ongemak in hun dagelijkse leven. [...] De ruime keuze wordt niet als een verrijking ervaren, maar eerder als een last' (Wijnberg, 2009, p. 31).

Rob Wijnberg beschreef het al in 2009: keuzestress als reëel probleem. De dertiger heeft vaak een baan, een partner en een huis. Hij beseft dat hij nog slechts enkele jaren jeugdig is en hij kan zijn leven tot het pensioen redelijk realistisch inschatten. Zo vooruitblikkend voelt hij: Mocht ik ooit nog drastische levensmaatregelen willen nemen, dan nu. Vervolgens is elke dagelijkse omstandigheid een reden om te twijfelen: wil ik dit zo, of moet dit anders?

Zoals het voor dertigers in het dertigersdilemma gevoelsmatig de laatste kans is om allesbepalende keuzes te maken, is het voor de jongere die net de middelbare school heeft afgerond feitelijk de eerste. Jongeren moeten meer kiezen dan ooit.⁶ In *Het Proces* zullen we lezen hoe dit stressvolle keuzeprocess psychologisch in zijn werk gaat en *De*

¹ Kafka, F. (1935). *Het Proces* (6e ed.). Amsterdam, Nederland: Querido. Hierna: HP.

² Kafka, F. (1935). *De Gedaanteverwisseling* (6e ed.). Amsterdam, Nederland: Querido. Hierna: GV.

³ Voor het gemak wordt de mannelijke vorm van 'jongere' en 'jongeman' steeds aangehouden. Het gaat echter over alle jongeren, dus ook over vrouwen, genderneutralen, queergenders, enzovoort. Dat er naast man en vrouw inmiddels meer mogelijkheden zijn, onderschrijft het uitgangspunt van dit essay.

⁴ De auteur hoort ook bij de jongeren over wie dit essay gaat. Om deze reden wordt over 'we', 'wij' en 'ons' gesproken. Met 'jongeren' wordt grofweg iedereen bedoeld die na 1989 geboren is. Een preciezere definitie is voor het doel van dit essay niet belangrijk.

⁵ Gelukkig en succesvol wordt daarom niet gedefinieerd. Dat doen de meeste jongeren namelijk ook niet. Door de definities open te houden wordt zo geprobeerd dichterbij onze belevingswereld te blijven en tegelijkertijd de moeilijkheid van de zoektocht aangegeven.

⁶ Of de jongere werkelijk meer dan ooit te kiezen heeft, is moeilijk te zeggen. Dat hij meer moet kiezen is echter wel het geval, zoals de verderop beschreven huidige nadruk op zelfredzaamheid verklaart.

Gedaanteverwisseling toont de ellende van het meest noodlottige gevolg ervan. Eerst wordt in meer detail uiteengezet waarom jongeren meer dan ooit moeten kiezen én waarom dit eerder een vloek is dan een zege.

Zodra de jongere het middelbareschooldiploma heeft ontvangen en zich zijn toekomst voorstelt, opent zich een wijds landschap aan mogelijkheden. Universiteiten en andere opleidingsinstituten bieden meer studies aan dan voorheen, werkgevers over de hele wereld zijn in een handomdraai te benaderen, van baan wisselen is gemakkelijk, vluchten zijn steeds goedkoper, waardoor de voorheen nog verre oorden nu gemakkelijk te bereiken zijn. Communicatietechnologie heeft meer mensen op meer plekken bereikbaar en veelvuldiger beschikbaar gemaakt voor een breed scala aan soorten vriendschappen en (liefdes)relaties: de wereld staat bol van opties.

Tegelijkertijd wordt de hedendaagse jongere geacht die opties zelf te onderzoeken en op eigen kracht te kiezen. *Zelfredzaamheid* als gevolg van individualisering, vervat in leuzen als ‘wees jezelf’ en ‘doe je ding’, is een deugd van de jeugd. Hierdoor dient de jeugdige te navigeren door het landschap van oneindige potentie met alleen zijn persoonlijkheid en unieke wil als kompas. Dankzij de overloze mogelijkheden is het moeilijk te verkroppen dat er zoveel kansen niet gegrepen zijn. De karikatuur van de existentialist, die ‘bij alles wat hij doet [...] vertwijfeld uitroept, dat hij daarmee zoveel anders *niet* heeft gedaan’ (Prins & Oosterling, 1998, p. 15) is nog steeds alomtegenwoordig, vooral in de grenzeloze generatie, zij het dat de meeste jongeren helemaal niets uitroepen, maar eerder zwijgend onder de algehele last gebukt gaan. Op de vraag of alles goed gaat, mag naar sociale normen immers niet anders dan bevestigend worden geantwoord.

Hierdoor spreken jongeren onder elkaar nauwelijks over de nadelen van alle voordelen. Hij die over stressklachten of vertwijfeling over zijn toekomst durft te beginnen wordt als aansteller of zeikerd aangemerkt door wie moeite nam te luisteren – die laatste heeft het immers ook druk. Deze tendens is zichtbaar in het groeiende aantal *burn-outs*.

Daarnaast is het steeds belangrijker om ‘breed georiënteerd’ te zijn. Dat komt door toenemende interdisciplinaire vakgebieden aan de ene kant en de verregaande specialisatie van domeinen aan de andere kant, maar ook door de algehele maatschappelijke nadruk op veelzijdigheid. De jongeman die thuis is in verschillende muziekgenres, gezonde, en dus gevarieerde voeding eet, die literatuur en kranten leest, sport, zijn kledingstijl op orde heeft en ook nog regelmatig uitgaat, is het ideaalbeeld van de jongere. Ook de ideale jonge vrouw is belezen en politiek op de hoogte, sportief, modegevoelig, heeft een rijke sociale omgeving, een spannend liefdesleven, doet naast haar opleiding of baan nog vrijwilligerswerk en speelt een instrument. Het gevolg van dit alles is, behalve overvolle agenda’s, een nadruk op *flexibiliteit*.

Ook op de arbeidsmarkt is flexibiliteit een deugd. Dat uit zich in het toenemende aantal flexplekken, flexwerkers, zelfstandig werkend ondernemers, jobhoppers en cv-bouwers. Variatie en veelzijdigheid zegeviert ook in het liefdesleven: behalve een eennachtsliefde, een geliefde en een huwelijkspartner, kennen we inmiddels ook een sexmaatje, scharrel, kwarrel en een prela⁷.

Deze termen, afkomstig uit het studentenleven, duiden verschillende ‘levels’ van de (erotische en/of romantische) liefde aan: allereerst iemand waarmee je alleen seks hebt en niets anders, daaropvolgend iemand waarmee je regelmatig seks hebt, Netflix en weleens ‘een drankje doet’, maar niets meer. Een kwarrel is een scharrel die niet alleen fysiek aantrekkelijk is (de ‘kw’ van ‘kwaliteit’) en waar om die reden daadwerkelijk mee ‘wordt gedatet’. Een kwarrel heeft de potentie tot een prela te ontwikkelen, waarmee het voorstadium van een relatie is aangebroken. Het spreekt voor zich dat moeilijk te bepalen is wat exact de kenmerken van elk ‘niveau’ zijn, wanneer de één voor de ander exclusief dient te zijn, bijvoorbeeld, of wat vreemdgaan per level precies inhoudt. Bovendien kennen de mogelijkheden die polygamie, polyamorie en verschillende vormen van een open relatie bieden in dit begrippenkader geen plaats. Zij vormen nog een geheel nieuwe as.

⁷ Nodeloos te zeggen dat dit verschrikkelijke termen zijn, hier alleen gebruikt om aan te geven met welke mogelijkheden hedendaagse jongeren zoal worstelen.

Al deze tendensen - grootschalige keuzestress, veelzijdigheid in maatschappelijke ontwikkeling en de liefde, en de hiermee samenhangende burn-outs - kunnen worden gekoppeld aan de *onvrijheid* als gevolg van de toenemende *keuzevrijheid*. Als we vrijheid met Isaiah Berlin positief definiëren, namelijk als mogelijkheid op basis van eigen motieven te handelen⁸, leidt meer keuze in een klein domein juist tot minder keuzevrijheid. Het verschil tussen de keuzes wordt kleiner en daarmee wordt het moeilijker gemotiveerd en beredeneerd te kiezen⁹. Neem het scala aan hbo- communicatieopleidingen, waarbinnen onder andere ‘interne communicatie’, ‘communicatie en organisatie’, ‘marketingcommunicatie’ en ‘informatiedienstverlening & management- en marketingcommunicatie’ vallen. Het aantal opleidingen binnen dit vakgebied wordt groter, waardoor het verschil tussen de opleidingen verkleint. Het is dan moeilijk beredeneerd te bepalen welke versie van communicatieopleiding de preferentie heeft, zoals moeilijk te bepalen is welke versie van liefdesrelatie de voorkeur krijgt.

Dit is een reden om flexibel te zijn, veelzijdig en bovendien: een reden om geen definitieve beslissingen te maken. Veel jongeren blijven daarom ‘manusjes van alles’, bang om de potentialiteit van het jong zijn te verruilen voor de wellicht onbevredigende actualiteit van de volwassene.

Dit debacle van de huidige generatie wordt literair-filosofisch inzichtelijk als we *Het Proces* lezen als een psychologische worsteling met veel keuze in het algemeen en de keuze voor een enkele liefdespartner, al dan niet in de traditionele zin, in het bijzonder.

Het gedachteproces

Kafka's surrealistische roman *Het Proces* beschrijft hoe de timide bankmedewerker Jozef K. na arrestatie in een beklemmend proces verwickeld raakt. Hij moet op zondagen verschijnen voor een rechtbank zonder vast adres, die in buitenwijken en op zolderkamers is gevestigd. De rechtbank blijkt allesomvattend, corrupt en ondoorgrondelijk bureaucratisch. Telkens wanneer K. zijn onschuld bepleit of iemand om hulp vraagt, komt hij dieper in de problemen. Zelfs zijn advocaat kan niet vertellen waarom. Precies een jaar na zijn plotselinge arrestatie wordt K. geëxecuteerd; de aard van zijn aanklacht blijft voor hem en de lezer voor altijd in het ongewisse. De benauwende onwetendheid waarin de lezer wordt achtergelaten, overvalt hem al in het begin, als twee vreemdelingen K.'s woning binnendringen. De ene is streng, de andere goedlachs. Snel blijkt dat de vreemdelingen bewakers zijn, gezonden door ‘de rechtbank’ om hem te arresteren.

In onze lezing is Jozef K. een jongere in de eenentwintigste eeuw die op het pad naar geluk en succes overspoeld wordt met keuzes. Het moment van arrestatie is het moment dat in het laatste jaar van de middelbare school – voor het eerst in het leven - een trechtering in de toekomst dient te worden gekozen: een vervolgopleiding of een ‘tussenjaar’¹⁰. Zoals bij Jozef K. in de roman het strafrechtelijke proces begint, start voor de hedendaagse Jozef K. het gedachteproces: met straffe vertwijfeling. Het is namelijk nog niet duidelijk hoe belangrijk de komende beslissingen precies zijn. Daar is de kiezer¹¹ nog veel te jong voor. Toch is duidelijk aan de omstandigheden af te lezen dat het hier om iets heel belangrijks gaat. In *Het Proces* wordt de toon gezet:

‘Hij had altijd de neiging gehad alles zo gemakkelijk mogelijk op te nemen, het ergste pas te geloven als het ergste zich voordeed, geen

⁸ Wijnberg, 2009, p. 32.

⁹ Wijnberg, 2009, p. 31-33.

¹⁰ De term tussenjaar is bijzonder ongelukkig. Want: waartussen? Tussen het studeren door, is het antwoord. De term insinueert dat een dergelijk jaar

¹¹ Hierbij moet gezegd worden dat het niet om elke jongere van nu gaat, de een heeft meer last van de keuzevrijheid dan de ander. Feit blijft wel dat veel depressieve of verveelde en zeker gestreste jongeren blijven haken in het proces zelf, zonder er ooit uit te komen. is ingeklemd ‘tussen’ dingen die wél belangrijk zijn. Van de vier jaren waarin ik niet studeerde heb ik echter meer geleerd, zij het op andere vlakken, dan in de vier jaren dat ik wel studeerde.

voorzorgsmaatregelen voor de toekomst te treffen [...] (HP, p. 13). De bewakers die hem komen arresteren, de goedlachse en de strenge, staan beide voor een andere redenering. De ene is vriendelijker dan de ander, de ene is directer dan de ander, beide zijn dwingend. De jongere weet dat ‘de maatschappij’¹², de rechtbank in dit geval, zich overal bevindt en dat hij geacht wordt hieraan deel te nemen, de sociale wet op zijn eigen wijze te volgen, maar moet een houding hiertegenover nog ontwikkelen: ‘Deze wet bestaat waarschijnlijk alleen in uw hoofden’, zei K., hij wilde proberen in de gedachten van de bewakers binnen te sluipen, ze te zijnen gunste te wijzigen of zich erin te nestelen’ (HP, p. 15).

Het proces is hier dus een gedachteproces dat zeer plotseling in gang wordt gezet, zonder dat duidelijk is wat op het spel staat. De bewakers willen ineens dat er allerlei dingen gebeuren waarvan K. het nut niet snapt. Hij komt immers net van de middelbare school, een zogenaamd voorportaal van het leven, dat niets met het echte leven van doen heeft, omdat puberale tegendraadsheid er aan de orde van de dag is en dus gewoon wordt gevonden. Nu is het echter tijd om dingen te doen zoals ze horen, een zwarte jas aan, een bepaald hemd, luisteren naar onbekenden. ‘Belachelijke ceremonieën!’ bromde hij nog (HP, p. 17). Baten zal het niet, de onbezorgdheid is voorbij. Zelfmoord is – voor de meesten – geen echte optie: ‘Het zou zo onzinnig zijn zelfmoord te plegen [...] dat hij [...] er uit pure onzinnigheid niet toe in staat geweest zou zijn’ (HP, p. 16). Toch zal de tegendraadsheid – bij sommigen langer dan anderen – nog even blijven: ‘Als de geestelijke beperktheid van de bewakers niet zo duidelijk geweest was [...]’... (idem). Zodra de keuze voor tussenjaar of opleiding gemaakt is, blijkt dat er nog veel meer gekozen dient te worden. Een huis, hobby’s, vrienden, een bijbaan die leuk moet zijn én goed voor je cv, een vriend of vriendin met bijpassende relatievorm en ook vakanties, die niet alleen dienen als rustpunt, maar bij uitstek het middel zijn om variatie in het leven aan te brengen. De mogelijkheden komen na enig denken met bakken tegelijk uit de hemel.

Denken of doen

Jozef K., als de held in *Het Proces* én als hedendaagse jongere, betreedt de keuzemogelijkheden met wisselende stemming. Soms zoekt hij zijn uitweg zelfverzekerd, vastberaden om alles uit te zoeken, maar dan is hij weer onzeker en hulpbehoevend. Zodra het eerste onderzoek aanvangt – het onderzoek een toekomstplan voor succes of geluk – verdwaalt hij in een doolhof van trappenhuizen en gangen. Geen deur lijkt naar de juiste ruimte te leiden. De kanselarijen en het oneindige lauwsloppe kantoorgebouw waar K. in ronddoelt: het zijn nachtmerries van de hedendaagse jongeling, die nooit van zijn leven op een duf kantoor wil belanden.

Veelzijdigheid is immers het tegenovergestelde van opgesloten zijn in een muf hok met laag plafond en wanhopige medewerkers, die zelf ook niet weten waar zij mee bezig zijn. Maar hoe hard K. ook zoekt naar een uitkomst, hij ziet alleen maar meer opties en gedurende het proces gaat alles in K.’s leven om de problemen in dit proces draaien. Immers, hoe meer je ergens over nadent, hoe meer verbanden je kunt leggen. De toekomst wordt in het denken niet duidelijker.

Niemand, geen advocaat, schilder of oom kan echter uitkomst bieden, omdat het uiteindelijk allemaal om K. en zijn ‘schuld’ draait. Gedurende het proces veronderstelt iedereen dat K.’s schuld of onschuld vanzelf zal blijken, zonder dat er iets gedaan lijkt te kunnen worden om een bepaalde uitkomst te manipuleren. Dit is een gevolg van de eveneens algemeen veronderstelde positieve uitwerking van de gewenste *zelfredzaamheid* van de hedendaagse jeugdige: uiteindelijk wordt hij geacht het zelf te doen.

Dat K. door het proces stress ervaart, is niet moeilijk te bepalen. De twijfel als gevolg van die stress is vanaf de eerste bladzijde voelbaar, zoals hierboven bleek op narratief niveau, maar ook op woordelijk niveau, zinsniveau en semantisch niveau. Dit komt naar voren in de beschrijving van het uniform van bewaker Franz op de eerste bladzijde, die een *‘naamsluitend, zwart kostuum’* droeg, dat praktisch leek ‘zonder

¹² Voor zover deze als zodanig bestaat. Voor zover deze als zodanig bestaat.

dat het duidelijk was waar het precies voor moest dienen' (K. begrijpt er dus eigenlijk niets van). K. trad een nieuwe kamer langzamer binnen 'dan hij wilde'. K. maant zichzelf telkens tot kalmte: 'Voor overdreven bezorgdheid was eigenlijk voorlopig geen aanleiding' (HP, 101). Het woord 'eigenlijk' is veelzeggend; de formulering van de zin geeft al aan dat K. het niet eens is met wat hij denkt. Immers, iemand die 'eigenlijk' zegt, wil vooral zichzelf overtuigen.

In het gerechtsgebouw wordt K. onwel. Het proces neemt zijn leven over. Iedereen om hem heen begint erover zodra ze hem zien. Zelfs zijn werk - bij een bank, nog zo'n nachtmerrie van veel jongeren - kan hij niet meer goed doen. De vragen vanuit het proces gaan ten koste van elke concentratie: wat moet hij met zijn leven? Waar gaat dit naar toe? Het lijkt hem allemaal te veel: 'Vaak was het verwonderlijk, dat één enkel doodgewoon leven toereikend was om zoveel te bevatten, dat hier met enig succes gewerkt kon worden' (HP, p. 97).

Zoals we weten sterft K. aan het einde doordat twee heren, dezelfde gedachtegangen als aan het begin, maar nu radicaler dan voorheen, hem doden. Als een jongere van nu op eigen kracht geen toekomst kan bepalen, maar, lamgeslagen door oneindig dwalen, vervalt in een verslaving, een burn-out of pure lamlendigheid, voelt het alsof 'de schaamte hem zou overleven' (HP, p. 176).

Uiteindelijk faalt de jongere die denkt een doel te vinden door te zoeken in gedachten en dan worden er altijd argumenten vergeten. Een oplossing – want dé oplossing is wellicht wat overdreven – is om niet te zoeken in gedachten, maar gewoon te starten met iets en te kijken waar je eindigt. Als je niet weet waar je heen gaat, kun je immers ook niet verdwalen. De logica volgt dan het leven zelf, niet andersom, waardoor de potentie het verliest van de actualiteit: 'de logica is weliswaar onwrikbaar, maar tegen een mens, die wil leven, kan zij niet op' (HP, p. 177).

Zo is in deze vreemde zin aan het einde van *Het Proces* een oplossing

voor de keuzestress van de hedendaagse jongere te lezen: hij moet niet proberen alle opties en mogelijke gevolgen te doordenken, niet proberen een uitweg te vinden, maar zorgen dat datgene wat het proces in gang zette ophoudt te bestaan. Hij moet het gedachteproces ontlopen door te stoppen met denken en iets te *doen*¹³. Dan sterft het wikken en wegen, verdwijnt de rechtbank en daarmee de oordelen, en maakt plaats voor een mens die wil leven in het hier en nu, met alle gevolgen van dien.

Het gedachteproces in de liefde

Het Proces werd geïnterpreteerd als een denkproces in het hoofd van een hedendaagse jongere met keuzestress, en hierna wordt *De Gedaanteverwisseling* gelezen als psychologische uitwerking van een burn-out, een verschrikkelijk gevolg hiervan. Allereerst moet echter een tweede lezing van Kafka's *Het Proces* worden uiteengezet. Ook in deze lezing – die iedereen aan het hart gaat - is het proces een stressvol keuzeprocess, maar nu met keuzes in de liefde als onderwerp, en in het bijzonder de verbinding aan een geliefde, zoals in het licht van de verloving van Franz Kafka met Felice Bauer, of de (mogelijke) relaties van hedendaagse jongeren.

Was het huwelijk ooit het begin van een relatie, inmiddels is dit het eindstation. Langdurig samenzijn met een enkele liefdespartner is moeilijk te rijmen met individualiteit als heilige graal en variatie en veelzijdigheid als recept voor succes en geluk. Menig jongere heeft daarom deze of gene vorm van bindingsangst, echter slechts als gevolg van keuzeonvrijheid. Een relatie aangaan voelt als opoffering: alle aantrekkelijke mensen veranderen in aanlokkelijke verboden vruchten en worden onbenutte mogelijkheden. Een groot gevaar schuilt er dus, voor zover de hedendaagse jongere – Jozef K. - betreft, in het al dan niet starten van een klassieke liefdesrelatie. Toch lijkt liefde een voorwaarde voor succes en geluk te zijn. Wat te doen? We vragen het aan de schilder die K. ontmoet in het atelier, de plek waar creatieve oplossingen bedacht

¹³ Dit moet hij alsnog zelf kiezen en in die zin is het alsnog een van de opties. Het is echter de enige optie die het oneindige dwalen door beklemmende denkkanselarijen voorkomt.

worden, oftewel de psychologische faculteit van de verbeelding¹⁴:

‘Ik heb vergeten u eerst te vragen, welke soort bevrijding u wenst. Er zijn drie mogelijkheden, namelijk de werkelijke vrijspraak, de schijnbare vrijspraak en het op de lange baan schuiven,’ (HP, p. 121). De werkelijke vrijspraak, die volgens de schilder nog nooit is voorgekomen, is liefdeloos gelukkig en succesvol zijn. De schilder en Jozef K. zijn het op dit gebied dus eens: dat is onmogelijk. Er moet dus wel degelijk een keuze gemaakt worden en van deze gedachte krijgt K. het heet en gaat hij zweten, nergens kan echter een raampje – slechts een *vastgeklemd* stuk glas - open om de boel wat luchtiger te maken. Het is mogelijk ‘tijdelijk’ onschuldig te zijn, dat wil zeggen: besluiten dat deze liefde niet de ware is, en haar verlaten. Vanzelfsprekend kan het hele proces dan weer van voren af aan beginnen, zodra een andere vrouw om de hoek komt kijken; het is dus slechts schijnbare vrijspraak.

Dan is er nog de lange baan. Dat betekent het gesprek over de naamgeving van de relatie: uitstellen, uitstellen, uitstellen. Niets zeggen. Beginnen bij de eennachtsliefde en die een tweennachtsliefde laten worden, van scharrel naar kwarrel naar prela en dat laatste stadium voor altijd uitstellen en uitstellen¹⁵. Dat werkt natuurlijk alleen als de ander in kwestie er niet over begint. Elk moment kan de lange baan dus korter gemaakt worden. Bovendien is er in de liefde wel een oordeel dat zo plotseling geveld kan worden, of het nu door de ander is of door een overval van die liefde zelf op K., dat al het denken voor niets is geweest. Dan zit men weer in het proces: ‘Een enkele beul zou de gehele rechtbank kunnen vervangen,’ (HP, p. 122).

Zo blijkt de emotionele uitwerking van het proces op Kafka’s Jozef K. analoog aan de gevolgen van de keuzestress, in de liefde en in het leven, die veel mensen op dit moment ervaren op hun weg naar succes en geluk. En ook zij worden voor de nagenoeg onmogelijke taak gesteld een uitweg te vinden uit het doolhof, waarvan elke gedachtegang naar

meer gedachtegangen leidt. Dat het denkproces doorbroken moet worden door iets te doen, is makkelijker gedacht dan gedaan en het is dus niet verwonderlijk dat veel jongeren bezwijken. In de roman wordt K. doodgestoken, in de eenentwintigste-eeuwse realiteit krijgen jongeren een burn-out.

Nu volgt de lezing van Kafka’s *De Gedaanteverwisseling* als het verhaal van een jongere met zo’n burn-out, dat gruwelijke vonnis aan het eind van een langdurig stressproces. Daarna leert hetzelfde verhaal ons over een even gruwelijk vonnis in de liefde, waar het de vorm aanneemt van de dood van de liefde als kunde.

De Gedaanteverwisseling als burn-out

De Gedaanteverwisseling van Franz Kafka vertelt het verhaal van Gregor Samsa, een reiziger van beroep, die op een ochtend wakker wordt als kever. Hij vraagt zich niet af hoe deze verandering heeft plaatsgevonden, maar denkt alleen aan zijn werk, de zorgen die hij zijn familie bezorgt en aan mogelijke oplossingen voor zijn vreemde probleem. Zijn familie sluit hem op in zijn kamer, waar hij vrij rond mag kruipen en rot voedsel te eten krijgt tot hij een eenzame dood sterft. Dit klinkt wellicht wat simpel. Het inzicht in de half-mens-half-dierlijke binnenwereld van Gregor Samsa is echter ingenieus uitgewerkt, en blijkt zeer complex te zijn.

Hij is duidelijk een overspannen eenentwintigste-eeuwse jongere. Zijn leven vóór hij in een kever verandert is een leven dat hiervoor als ideaaltypisch werd verklaard: hij heeft het druk, druk, druk. ‘O God, dacht hij, ‘wat heb ik een inspannend beroep gekozen!’ (GW, p. 676). Hij doet werk dat hem maar deels bevalt, reist van plek naar plek - zonder zich ergens thuis te voelen, het is net een flexwerkplek – en heeft geen ruimte om vriendschappen te sluiten: ‘een altijd wisselende, nooit blijvende, nooit hartelijk wordende omgang met de mensen’ (GV, p.

¹⁴ Niet voor niets is de schilder zo goed in het afbeelden van de rechters: hij zoekt uit waar elke gedachtegang voor staat en schildert dit. Deze gedachtes zijn beangstigend en imponerend voor de jongere, daarom worden de rechters hooghartig en op troonachtige zetels afgebeeld.

¹⁵ Hier heeft de auteur van dit essay ervaring mee, net als vele jonge mensen om hem heen.

677). Hij staat vroeg op, heeft weinig rust, veel flexibiliteit en baalt ervan dat hij niet kan doen wat hij werkelijk wil doen: schrijven. Toch veroorzaakt hij dit alles zelf.

Overspanning

Op het moment dat dit alles hem teveel is geworden, begint het verhaal. Logisch dat het hem teveel werd, hij kon immers met niemand over zijn zorgen praten, iedereen om hem heen motiveert hem slechts om weer aan het werk en op reis te gaan. In *De Gedaanteverwisseling* wordt de opgebrande toon gezet in de eerste twee zinnen. Gregor heeft onrustig geslapen en wordt wakker op een ‘hardgepantserde rug’. De gepantserde rug betekent, behalve dat al zijn spieren strak van de stress staan, natuurlijk ook dat hij al veel over zich heen heeft laten komen en de vermoeidheid vaak heeft genegeerd. Vervolgens kan hij toch alleen maar aan zijn werk denken: ‘De volgende trein ging om zeven uur; om die te halen zou hij zich waanzinnig moeten haasten, en de collectie was nog niet ingepakt, en hij voelde zich helemaal niet zo fris en beweeglijk’ (GW, p. 677).

Gregor heeft het gevoel te werken voor anderen: ‘Als ik mij niet ter wille van mijn ouders beheerste, had ik allang opgezegd, zou ik op de chef af zijn gegaan en hem uit de grond van mijn hart mijn mening gezegd hebben’ (idem). Opnieuw een zeer actuele gedachte, want ook de jongere van nu, die toch zo erg gericht is op zijn eigen succes en geluk, dient dit succes en geluk te bereiken via de geplaveide weg: school, opleiding, werk, pensioen. Wat dat betreft wordt de paradoxale druk van de hedendaagse jongere zichtbaar in Gregor Samsa: aan de ene kant wil en moet hij alles zelf doen, aan de andere kant is de nadruk op individualiteit en zelfredzaamheid cultureel en sociaal ingegeven.

Hij denkt en denkt en blijft woelen in bed, tracht oplossing na oplossing te verzinnen om toch aan het werk te kunnen, maar is

simpelweg in een te slechte staat om dit te doen. Liefst kruipt hij onder de tafel, zijn bed, de canapé; kevers zoeken graag het donker op. In zijn kamer blijven is de ongewilde oplossing, zoals bij iemand met een burn-out. Gregor heeft dan ook nagenoeg alle symptomen van dit hyperesthetisch-emotioneel syndroom¹⁶: vermoeidheid, slecht slapen, verminderd hongergevoel, hoofdpijn, spierpijn, buikpijn¹⁷.

Kafka’s psychologische genialiteit

Kafka laat briljant zien hoe iemand reageert op de plotselinge realisatie dat hij niet meer is wie hij vroeger was, als gevolg van een psychische ineenstorting. Ten eerste verandert Gregor in ongedierte. Vanuit zijn zwakkere en kleinere positie kijkt hij naar de mensen alsof het een andere soort betreft. Hij kan niet meer leven, eten, slapen zoals zij. Dit blijkt uit onder andere bovengenoemde citaat: ‘een altijd wisselende, nooit blijvende, nooit hartelijk wordende omgang met *de* mensen’ [mijn cursivering] (GV, p. 677). Het woordje ‘de’ lijkt hier misplaatst. Omgang met mensen, gaat het immers om, niet per se om omgang met *dé* mensen. Maar omdat Gregor zich geen mens meer voelt, veranderen alle mensen plotseling in wezens waarmee hij zich niet langer kan associëren. Het woordje ‘de’ impliceert de afstand die hij ten opzichte van hen heeft ontwikkeld.

Ook zijn vroegere ik komt hem voor als een ander wezen dat leefde in een totaal andere wereld. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de manier waarop hij zijn eigen kamer ziet: ‘Zijn kamer, een echt, alleen wat klein *mensen*kamertje, lag rustig tussen de vier muren’ [mijn cursivering] (GV, p. 676). Hij durft zich in het begin niet langer te vertonen in de plotseling zo gevaarlijk geworden wereld, maar is tegelijkertijd doordrongen van het besef dat hij niet eeuwig in zijn kamer kan blijven: ‘[...] zei hij weer tot zichzelf, dat hij onmogelijk in bed kon blijven en dat het ’t verstandigste zou zijn alles op het spel te zetten, als er ook maar de

¹⁶ Burnout / Diagnose | GGZ Routeplanner. (z.d.). Geraadpleegd op 26 november 2018, van <https://ggzrouteplanner.jouwweb.nl/diagnose/burnout>

¹⁷ Burnout / Diagnose | GGZ Routeplanner. (z.d.). Geraadpleegd op 26 november 2018, van <https://hulpigids.nl/informatie/ziektebeelden/burn-out/>

geringste hoop bestond, zich daardoor uit bed te bevrijden' (GV, p. 680).

Net als in *Het Proces* zijn de verschillende personages in *De Gedaanteverwisseling* vleesgeworden gedachteprocessen. De procuratiehouder staat voor de wil om weer aan het werk te gaan. Over het algemeen zijn aan de gedachte 'ik moet alles kunnen en mijn eigen toekomst regelen,' de typische gedachte van de jeugdige van nu, twee benaderingswijzen verbonden: de zweep en de pleister. De zweep is de harde hand die de jongere moet motiveren: 'ga gewoon aan het werk,' 'maak het essay in één keer af', 'opstaan, niet zo lamlendig zijn,' 'niet zeuren.' Zodra de jongere toch in bed blijft liggen, zich eens ziek meldt voor werk of studie, besluit te gaan drinken in plaats van aan de slag te gaan, worden de pleisters uit de kast gehaald: 'Geeft niks, we stellen allemaal het een en ander wel eens uit,' 'volgende keer beter'. 'Je bent goed zoals je bent.'

Hard zijn voor jezelf lijkt op het eerste gezicht broodnodig. Wie zichzelf niet motiveren kan is allesbehalve zelfredzaam en verandert in een niksnut en een doetje. Zacht zijn voor jezelf is evenzo cruciaal, anders hangt je leven van verplichting en werklust aan elkaar, en dat is niet flexibel of veelzijdig. De harde hand is natuurlijk Gregor Samsa's vader: die bekogelt hem met een appel, schopt hem en schreeuwt.

De zachtheid van de jongere, die als doel heeft hem tot rust te manen en in de drukte toch kalm te blijven en plezier te hebben met waar hij mee bezig is, is gepersonifieerd in de zuster van Gregor. Zij wil hem redden door zijn menselijkheid te bewaren, door hem tussen al het stressdenken en de zweepslagen door eraan te herinneren dat hij ergens nog een persoon is waarvoor gezorgd moet worden. Dat betekent goed eten, tot rust komen en 'lief zijn voor jezelf'¹⁸.

Het gulden midden

Toch komt met de pleister ook altijd de zweep, want het Calvinisme is

nog niet uit het bloed van de grenzeloze generatie verdwenen. Goedheid en veiligheid moet je verdienen door hard te werken, dus als je dit, al dan niet van jezelf, wil ontvangen, moet daar wel iets tegenover staan. Ook dit zien we bij Gregor terug: 'Als Gregor nu met zijn zuster had kunnen praten en haar voor alles had kunnen bedanken, wat zij voor hem doen moest, dan had hij haar diensten gemakkelijk kunnen verdragen; nu echter leed hij eronder.' Zijn zachtmoedige zuster verraadt hem dus, in zekere zin; pleisters doen pijn.

Op dezelfde wijze werkt de zweep juist verlamdend. Als je jezelf slechts dwingend te woord staat, werk je een tegenreactie in de hand – over die tegendraadsheid is in dit essay al eerder gesproken – dus is de vader een lui en slaperig wezen, dat een officieel en autoritair uniform draagt, maar in werkelijkheid niets klaarspeelt. Omdat Gregor in deze gedachten blijft hangen, sterft hij een zielige dood – als een hongerkunstenaar. Concreet houdt deze dood in dat hij nooit uit de put van zijn burn-out weet te kruipen, omdat hij zijn probleem op probeert te lossen met dezelfde logica die hem erin terecht deed komen.

Wat voor de hedendaagse Gregors een oplossing zou kunnen zijn is een Aristotelisch gulden midden. Geen pleister en geen zweep, maar een milde onderhandeling tussen de twee partijen. Deze hebben tegenovergestelde belangen: de ene wil complimenteren en verzachten, de andere motiveren en verharden. Zo kun je jezelf een biertje beloven als je een onderdeel hebt afgemaakt of in een weekplanning voorzien waarin telkens zowel ontspannende zaken als ongewilde verplichtingen onderdeel zijn van elk dagdeel, om beide partijen tevreden te houden¹⁹. Dit voorkomt overwerken tot je erbij neervalt, omdat tijdens het dagdeel waarin wordt overgewerkt ook verplicht iets ontspannends gedaan dient te worden. Deze oplossing is echter alleen weggelegd voor jongeren die het druk willen hebben. Niet druk zijn is voor velen, waaronder mijzelf, geschikter en betekent vaak, paradoxaal genoeg, dat vrije tijd en spontaniteit veelvuldig *ingepland* moeten worden. Dat betekent dat de

¹⁸ Wat deze typisch hedendaagse uitdrukking precies betekent blijft mij duister, maar het gevoel wat ik erbij krijg is veelzeggend: 'haal adem en chill'.

¹⁹ Dit moet de jongere dan opnieuw zelf doen; ook deze 'oplossing' valt binnen het paradigmatische kader van deze tijd.

niet-drukke jongere pagina's in de agenda moet reserveren met als doel deze leeg te houden. Bepaalde dagen en dagdelen zijn zo vrij van elke verplichting en zo creëert hij ruimte om impulsief te zijn.

De Gedaanteverwisseling als dood van de liefde als kunde

Als we *De Gedaanteverwisseling* beschouwen als logisch gevolg op *Het Proces*²⁰, dat wil zeggen dat op het moment dat Jozef K. wordt doodgestoken in onze lezing, hij in een kever verandert, dan kunnen we een verband leggen tussen het gevoel ongedierte te zijn en het keuzeproces met betrekking tot de liefde.

Jozef K. schuift het proces eigenlijk vanaf het begin af aan al op de lange baan. Hij pleit allereerst wel zijn onschuld, maar alles wat hij doet verlengt en bemoeilijkt het proces alleen maar. Dat betekent, als we naar de schilder luisteren, dat hij elke jongedame waar iets romantisch mee voorvalt, vaagheden voorspiegelt, tot zij zo aandringt op een antwoord dat hij er niet meer omheen kan praten. Hij wijst haar dan af – de schijnbare vrijspraak. Een reeks schijnbare vrijspraken zijn immers hetzelfde als de lange baan: veel jongeren besluiten een serieuze relatie steeds later en trouwen ook later.

Dit heeft te maken met het feit dat de keuze voor de verliefdheid, als begin van de romantische liefde, nooit als een 'keuze' wordt gezien, maar als iets wat je overkomt. Zodra dit overweldigende gevoel is verdwenen, is de spanning er vanaf en is het tijd om elkaar te verlaten, is de vaak onbewuste gedachtegang. Zo verandert de ander in iemand die geschikt of ongeschikt is om mee samen te zijn, een zweep of pleister voor het eigen geluk. Het gevolg hiervan is dat niet aan de liefde wordt gewerkt – er wordt niet iets *gedaan* – door twee personen, maar beiden gaan op zichzelf nadenken over de relatie (individueel moeten zij er ten slotte uit kunnen komen, om zelfredzaam te blijven) zonder de andere hiervan op de hoogte stellen: de dood van de liefde als kunde. Omdat het landschap

van mogelijkheden zo groots is als het proces en de rechtbank ingewikkeld zijn, komen ze hier nooit uit.

Conclusie

Jongeren moeten meer kiezen dan ooit. Het beklemmende gedachteproces waar de hedendaagse Westerse jongere vanaf het moment van zijn middelbareschooldiploma in geraakt, bestaat uit het stressvol en bedrukt afwegen van een oneindig aantal mogelijkheden in het eigen hoofd, teneinde een succesvolle en gelukkige toekomst te bereiken. Niemand weet wat zo'n toekomst precies inhoudt, wat het doel van de zoektocht is, maar om de jongere heen lijkt het alsof iedereen zeer doelbewust met hetzelfde bezig is: druk en veelzijdig zijn. Veelzijdigheid en variatie dienen – naar sociale maatstaven gemeten – door het individu alleen in stand gehouden te worden, op zowel maatschappelijk, cultureel en sociaal vlak, en zelfs in het domein van de liefdesrelatie. Misschien ligt de oplossing van het denkprobleem in het omzeilen ervan door dingen te doen; zo kan het proces en het vonnis voorkomen worden.

Als dat niet tijdig wordt gedaan ligt er een vroegtijdige burn-out op de loer, die ook het gevolg is van een tweevoudige, verontrustende invullingen van uitvoerbare zelfredzaamheid: de zweep en de pleister. Deze zijn ook zichtbaar in de jeugdige benadering van de liefde, waarvan het ontstaan paradoxaal genoeg als enige non-keuze gezien wordt. Doordat alle mensen als gevolg van zelfredzaamheid en de focus op het eigen ik veranderen in iemand die je koud laat óf gelukkig maakt, verdwijnt het vermogen om actief aan de liefde te werken, met een metamorfose tot begeerteloos ongedierte als gevolg. Hoe dit alles precies voelt en psychologisch in zijn werk gaat is in dit essay niet aan de lezer uit te leggen – zij kan beter het verzameld werk van Franz Kafka erbij pakken.

²⁰ Kafka schreef *Het Proces* later dan *De Gedaanteverwisseling*, maar voor onze interpretatie maakt dit niet uit.

Dankwoord

Graag dank ik het team van Erasmus Student Journal of Philosophy voor hun talrijke en geraffineerde suggesties ter verbetering van dit essay. Ook dank ik graag Dr. Awee Prins voor het onvermoeibaar uiteenzetten van zijn onconventionele blik op Franz Kafka's werk en leven, voor zijn immer tot existentiële overpeinzing uitnodigende colleges, die mij altijd bij zullen blijven, en de nominatie van dit essay.

Max Koedood behaalde zijn bachelor in de wijsbegeerte nominaal en zonder herkansingen aan de Erasmusuniversiteit. Op dit moment volgt hij het masterprogramma wijsbegeerte op de Katholieke Universiteit van Leuven, waar hij onderzoek doet naar de mogelijkheid om (artificieel intelligente) drones of 'killer robots' moreel verantwoordelijk te houden voor hun eventuele oorlogsmisdaden. Koedoods favoriete filosofische domeinen zijn 'techniekfilosofie' en 'wijsgerige antropologie', daarnaast houdt hij zich bezig met de filosofische waarheid of onwaarheid van alledaagse uitspraken.

Literatuurlijst

Kafka, F. (1935). *Het Proces* (6e ed.). Amsterdam, Nederland: Querido.

Kafka, F. (1935). *De Gedaanteverwisseling* (6e ed.). Amsterdam, Nederland: Querido.

Prins, A. W., & Oosterling, H. A. F. (1998). *Existentialisme en humanisme in postmoderne tijden*. Rotterdam, Nederland: Rotterdamse Filosofische Studies.

Wijnberg, R. (2009). *Nietzsche & Kant lezen de krant* (2e ed.). Amsterdam, Nederland: De Bezige Bij.

